

RÉSZLETES KUTATÁSI TERV (maximum 4 oldal)

AZ IRODALMI NYELV MEDIALITÁSÁNAK FELÉRTÉKELŐDÉSE A 20. SZÁZAD ELSŐ FELÉNEK MAGYAR IRODALMÁBAN ÉS MŰVÉSZETELMÉLETÉBEN

A kutatás a 20. századi irodalom- és művészettörténet (és fogadtatásának) azon sajátosságából indul ki, hogy az esztétikai tapasztalat modern formái számára szükségszerűen tematizálódik a műalkotás anyaga, materialitása, amely így – a nyelvi közvetítettség problematikáján túl – mediális értelemben is a közvetlen esztétikai érzékelés akadályaira vagy reflexivitására tereli a figyelmet. A létrehozandó csoport ezzel arra vállalkozik, hogy - az irodalmi nyelvről alkotott teoretikus modellek keretei felől, ugyanakkor szükség esetén azokat átlépve - feltérképezze az irodalmi nyelv medialitásának mint - az irodalomtudomány számára - viszonylag új vizsgálódási területnek a jelentőségét az irodalmi szövegértelmezés, illetve az irodalmi szövegek létmódjára irányuló kérdésfeltevés számára. E kérdésfeltevés elsősorban azonban történeti: a 20. század első felének irodalomértelmezői diskurzusaira összpontosítva a magyar irodalom- és művészetelméleti gondolkodás olyan hagyományait igyekszik feltárni, amelyek alapvető jelentőségű válaszokat kínáltak a medialitás szerepére az esztétikai tapasztalatban. A kutatást a Kulcsár Szabó Ernő által vezetett, az ELTE Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszéke mellett létrehozandó kutatócsoport végzi, az egyetem doktori programjainak, illetve a csoport munkájához egyéb módon kapcsolódó munkatársak (volt doktoranduszok, posztdoktorok) közreműködésével.

Szükségesnek tűnik tehát azoknak a magyarázati vagy interpretációs modelleknek a vizsgálata, amelyek az irodalmi modernség - idevonatkozó szakirodalom által egyöntetűen a 20. század elejére lokalizált - mediális feltételrendszerének fundamentális megváltozására adott válaszokat megfogalmazták. Ez a kérdésirány adja a tervezett munka legfontosabb kutatási területét és voltaképpen középpontját. Az irodalmi nyelv sajátos mediális függőségeinek és függetlenségének új arányai ugyanis nem csupán a közvetlen kritikai reakciókban vagy a - technikai fejlődés által lehetővé váló - új adaptációs lehetőségekben fogalmazódik meg, sőt célszerűbbnek tűnik inkább azokra az összefüggésekre összpontosítani, amelyek a 20. század első felének gondolkodástörténetében kirajzolódnak ezt a problematikát illetően. A magyar esztétikai és művészet- vagy irodalomelméleti gondolkodás történetének itt vizsgálat alá vonható szakasza az így kirajzolt szempontból távolról sem nevezhető feldolgozottnak. Figyelemreméltó lehet, hogy míg a nyugat-európai irodalomtudomány médiaelméleti orientációja a '90-es években látványosan előtérbe helyezte pl. (az egyébként Musil kommentárja révén a fenti tematika körébe vont) Balázs Béla vagy Moholy-Nagy munkásságát (s itt említhetők még a nyelvi közvetítettség dilemmája mentén tárgyalt fiatal Lukács esszéi, illetve Lukács és Popper vitájának szintén idekapcsolódó hermeneutikai tanulságai is), addig a hazai irodalomtörténet-írás - a szokványos, tablóelvű eszme- vagy művelődéstörténeti áttekintés közhelyeitől eltekintve - késlekedik számot vetni a hazai művészetelmélet hagyományának ezen rétegével. Ezzel az iránykijelöléssel a tervezett kutatásnak ez a, volumenét tekintve viszont talán leglényegesebb területe azon kérdés mentén rajzolódhat ki, amely a nyelvi medialitás elméleti problémáinak hazai megjelenési formái mellett elsősorban az irodalom- és művészetelmélet olyan teljesítményeit kutatja, amelyekből ha implicit médiaelmélet nem vonható is el, ám amelyekben komoly szerep jut a mediális meghatározottság szempontrendszerének.

A kutatást megalapozó kérdésirányok alakulása a létrehozandó csoport előzményének tekinthető kutatóközösség utóbbi évtizedben végzett olyan munkáira mutathat vissza, amelyek

teoretikus síkon az irodalmi hermeneutika és a dekonstrukció szövegértelmezési praxisának és elméleti modelljeinek vizsgálatára, irodalomtörténeti síkon pedig elsősorban a lírai modernség alakulástörténetének összehasonlító vizsgálatára összpontosultak. A médiaelméleti orientáció igénye vagy kényszere ezen kettős érdeklődés szerves következménye, hiszen - noha a modern irodalomtudománynak már a klasszikus strukturalista változata is a nyelv mint médium transzparenciájának felfüggesztődésében lokalizálta az irodalmi szövegek sajátosságának mibenlétét (pl. Jakobsonnak a „poétikai funkcióról” alkotott nagy hatású modelljében) - a csoport és a témavezető kutatásai olyan formában ütköztek bele a nyelvi közvetítettség különböző változatainak és aspektusainak kérdésébe, amely elsősorban e két irodalomelméleti iskola eszköztárának segítségével bizonyult eredményesen megközelíthetőnek (egyfelől a nyelv medialitásának gadameri előfeltevése, illetve a történeti tapasztalat nyelvi közvetítettségének hermeneutikai alakzata került ily módon előtérbe, másfelől de Man tézisei a nyelv univerzális retoricitásáról, illetve az értelemalkotás „alapjainak” sajátosan negatív tapasztalatáról a nyelv performatív működésében).

Az amerikai és nyugat-európai tapasztalatok alapján az irodalomelmélet médiaelméleti újradefiniálásának kísérletei elsősorban nem a (pl. Friedrich Kittler egyes munkáiban is észlelhető) technikátörténeti keretek ígértek az irodalmi nyelv imént jelzett aspektusainak eredményes újrakontextualizálását, ez sokkal inkább magának a nyelvnek a médium-voltára vonatkozó premisszák felől tűnik sikeresen végrehajthatónak. Az idevonatkozó jelentősebb szakirodalom alapján e közelítés markánsan elhatárolódó perspektíváit az írásbeli és szóbeli közvetítés feltételrendszerei közötti összefüggések mnemotechnikai sajátosságai (Havelock, Ong, a heidelbergi „Archäologie der literarischen Kommunikation” kutatócsoport munkái), az irodalmi-mediális kommunikáció antropológiai horizontjai (K. L. Pfeiffer), illetve a medialitásnak a szöveg státuszát, az irodalmi kommunikáció modellálhatóságát meghatározó fundamentális szerepe (Kittler) mentén lehetne kijelölni. Ezek az szempontok az irodalmi szöveg hozzáférhetőségének olyan dimenzióját nyithatják meg vagy tehetik beszédessé, amely az olvasás és az interpretáció olyan meghatározó fogalmainak újragondolását is lehetővé teheti, mint pl. a „költői kép”, a zeneiség, a „szóhangzás” vagy a nyelv materialitása. Mindemellett figyelemreméltónak mondható az a módszertani lehetőség is, hogy a jelen kutatást végrehajtó munkaközösség számára is nagy jelentőségű olvasáselméletek (Iser, de Man) által felvetett problémák - miként azt B. Menke, illetve Pfeiffer újabb munkái tanúsítják - éppen egyfajta médiaelméleti archeológia horizontján nyernek (irodalom)történeti dimenziókat.

A kutatás előzetes feltevése és kiindulópontja értelmében a magyar szellemtudományok hagyományában itt két kiemelt paradigmára érdemes összpontosítani. Az első - magától értetődő módon - a különféle avantgard művészetelméletek hazai recepciója, illetve elsősorban a Kassákhoz és köréhez kapcsolódó teoretikus kezdeménye(zése)k mentén írható le: mindkettő olyan terület, amellyel a hazai irodalomtörténet-írás ugyan egyre többször foglalkozik érdemben, ám rendszeres feldolgozása még nem történt meg. Elég egy pillantást vetni pl. az egyetemi oktatást meghatározó kézikönyvek vonatkozó fejezeteinek felépítésére, hogy láthatóvá váljék az a hiányosság, amivel az itt tervezett kutatásnak szembe kell néznie: az avantgard művészetelmélet jobbára az általa képviselt politikai pozíciók mentén volt beilleszthető a század első felének nagy kritikai vagy irodalomszemléleti modelljei közé, míg a szellemtörténet hazai recepciója, illetve originális teljesítményei is csak elvétve, szelektáltan, illetve megintcsak tőle idegen szempontok mentén volt kutatható az elmúlt évtizedekben.

Különösen ígéretesnek tűnhet a szellemtörténeti iskola hazai teljesítményeinek vizsgálata a medialitás problematikája mentén, ami egyébként javarészt alapkutatásnak tekinthető, hiszen ez a terület pusztán eszmetörténeti vagy ideológiai összefüggéseiben nevezhető - távolról sem kielégítően - feldolgozottnak. Aligha kerülheti el ugyanakkor a

figyelmet az, hogy pl. a Minerva-Társaság legjelentősebb teljesítményei éppen a jelen kutatásban megcélzott problematika mentén közvetíthetők az ezredforduló irodalomértelmező diskurzusai felé. Thienemann Tivadar 1980-as években újra kiadott, lenyűgözően modern munkája, az *Irodalomtörténeti alapfogalmak* (1927/1931) pl. az írás-olvasás „formáinak”, oralitás és írásbeliség, valamint a nyilvánosság ezek által meghatározott struktúráinak mediális, sőt sok esetben technikai feltételrendszerére alapozza mind a filológia, mind a hatásvizsgálat, mind a periodizáció kérdéskörét, s a mű hivatkozási bázisából (pl. az írásbeliség Nietzsche-i dilemmájának többszöri tematizálásából) arra lehet következtetni, hogy a műben felvázolt metodika maga is felfogható az irodalmiság mediális kondícióit a betűszerűség/hangzóság differencia mentén meghatározó törés reflexiójaként, ami - mint azt pl. az újrakiadás kísérőtanulmányában Poszler György sejteni enged - akár az irodalom történetiségének szellemtörténeti koncepcióját sem hagyja érintetlenül. Ennek az összefüggésnek azáltal nőhet meg a jelentősége, hogy pl. az „irodalmi alapviszony” olyan modelljei is bevonhatók a vizsgálat perspektívájába, mint elsősorban Horváth Jánosé, melynek köztudottan meghatározó hatása a hazai irodalomtudomány metodikai kereteinek alakulására s amely innen nézve az (inter)medialitás szemszögéből is szóra bírhatóvá válhatna. A kutatás nem kerülheti meg a szellemtörténet medialitás iránti érdeklődésének olyan - az irodalomtudomány látóköréből általában kimaradó (ellenpéldaként Németh G. Béla vonatkozó írásai említethetők) - dokumentumait sem, mint pl. Zolnai Béla *A látható nyelv* c. művét, amely - Balázs nevezetes munkája címét variálva - messze túlmutat a stilisztika-történet kínálta szokványos értelmezési kereteken. A kutatás az itt felvázolt szempontrendszer mentén tervezi feldolgozni a Minerva és a Széphalom c. folyóiratok anyagát. A tervek között szerepel a medialitás kérdésköre szempontjából leginkább releváns tanulmányok, esszék szöveggyűjteményként (jegyzetként) való kiadása.

Amellett, hogy a szellemtörténet és az avantgard kettős paradigmája éppen a nyelvi medialitás teoretikus dilemmái felől megközelítve tűnik visszailleszthetőnek egy töredékes hagyománytörténetbe és tárható fel a maga tényleges jelentőségében (és lehetséges nemzetközi kapcsolódásaiban) a hazai gondolkodástörténet modelljei számára, a vonatkozó vizsgálatok hozzájárulhatnak a tudományterület olyan, 20. századi hagyományvonalának újrafelfedezéséhez és -értékeléséhez, amely elősegítheti a hazai irodalomtudomány gyakorta felpanaszolt (kérdésfeltevésben, metodikában, terminológiában egyaránt megmutatkozó) nemzetközi verseny- vagy dialógusképtelenségéről alkotott hamis és önfelmentő ideológéma felszámolását. Legalábbis amennyiben a 20. század első felének magyar irodalom- és művészetelméleti reflexiójában e szakterületek olyan önértelmezésére igyekszik rávilágítani, mely - miként Thienemann műve zárlatában fogalmaz - „az egyetemes érvényű törvényszerűséget és európaiságot meglátja abban is, ami irodalmunkban kitörölhetetlenül magyar”. A kutatás döntő tétje tehát a hazai irodalomtudomány ezen európai tradícióinak felerősítése, illetve a tudományos köztudatba való visszaemelés is egyben.

Hozzájárulhat a kutatás másfelől a modern medialitás ritkán számon tartott teoretikus kontextusainak feltárásához. Pl. a szellemtörténeti hagyomány ebből a szempontból alighanem sokkal beszédesebb, mint azt a vonatkozó médiaelméleti áttekintések sugallják, amit egészen nyilvánvalóan jelezhet többek között a - hol nyíltabb, hol rejtettebb - Wölfflin-recepció éppúgy, mint a „wechselseitige Erhellung der Künste” elve a Thienemannra feltehetőleg jelentős hatást gyakorló Walzelnél. Ugyanilyen lehetőséget jelenthet pl. a fényképezés mediális problémái (képiség, referencialitás, nyilvánosság stb.) iránti szembetűnő ezredvégi érdeklődés (Barthes, Derrida művei, ill. a Benjamin-recepció 80-as éveket követő szakasza) felől újraolvasni az avantgard idevonatkozó jelentős munkáit. A kutatás tervezett íve tehát ezen a ponton zárulna le: az irodalomtudomány médiaelméleti orientációjában feltáruló pozíciók kritikai feldolgozása, illetve a létrehozandó kutatócsoport bázisul szolgáló szakmai közösség eddigi líratörténeti és -elméleti eredményeihez kapcsolódó kutatási

feladatok alapozzák meg, illetve egészítik ki a mediális reflexiónak a 20. század első felében kibontakozó irodalom- és művészetelméleti változatait feltáró munkát. Ez a munka sejtetőleg mind a rendelkezésre álló történeti, mind az elméleti modellek továbbárgyalásához is hozzájárulhat majd.

A tervezett munka ugyanis természetsszerűleg érinti azt a kérdést is, amely a nyelv „közbejövö”, szükségsszerűen közvetett, hiszen közvetítő szerepkörére vonatkozik. Mind az értelemalkotás dialogikus, mind posztstrukturalista szemiotikai (a szignifikációt produktivitásként, a jelentésképződést effektusként megragadó) modelljeire érvényes az, hogy az irodalmi kommunikációt meghatározó médium legalább olyan mértékben akadályos, mint amennyire feltétele ennek a kommunikációnak. A kutatási feladatok a fenti kérdésirány mellett tehát kiterjednek a nyelvi közvetítettség és az (inter)mediális összefüggéseinek elméleti kérdéseire éppúgy, mint ahogy a csoport tagjainak részint már folyamatban lévő líratörténeti és -elméleti kutatásaiból levonandó konzekvenciák rendszerezésére.

A kutatás várható eredményei tehát e három alapvető kérdés (a medialitás reflexiója a szellemtörténeti, illetve az avantgard művészetelméletekben; a mediális közvetítettség teoretikus dilemmái, mediális paradigmák a 20. század első felének líratörténetében) mentén lesznek majd összefoglalhatók, a tervek szerint a vonatkozó szövegekből összeállított oktatási segédanyag (jegyzet), monografikus jellegű, többszerzős kötetek, valamint az ezeket előkészítő tudományos konferenciák, illetve munkaülések formájában.

4. Kutatási koncepció

A kutatás a 20. századi irodalom- és művészetttörténet (és fogadtatásának) azon sajátosságából indul ki, hogy az esztétikai tapasztalat modern formái számára szükségsszerűen tematizálódik a műalkotás anyaga, materialitása, amely így – a nyelvi közvetítettség problematikáján túl – mediális értelemben is a közvetlen esztétikai érzékelés akadályaira vagy reflexivitására tereli a figyelmet. A létrehozandó csoport ezzel arra vállalkozik, hogy – az irodalmi nyelvről alkotott teoretikus modellek keretei felől, ugyanakkor szükség esetén azokat átlépve - feltérképezze az irodalmi nyelv medialitásának mint - az irodalomtudomány számára - viszonylag új vizsgálódási területnek a jelentőségét az irodalmi szövegértelmezés, illetve az irodalmi szövegek létmódjára irányuló kérdésfeltevés számára.

E kérdésfeltevés elsősorban azonban történeti: a 20. század első felének irodalomértelmezői diskurzusaira összpontosítva a magyar irodalom- és művészetelméleti gondolkodás olyan hagyományait igyekszik feltárni, amelyek alapvető jelentőségű válaszokat kínáltak a medialitás szerepére az esztétikai tapasztalatban. A vizsgálódás így különösen az avantgard, illetve a szellemtörténet művészetelméleteinek olyan – európai színvonalú és nemzetközileg ma is számon tartott - teljesítményeire koncentrál, amelyek talán éppen az itt követett szempontrendszer mentén emelhetők vissza a hazai tudományos köztudatba.

A kutatást a Kulcsár Szabó Ernő által vezetett, az ELTE Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszéke mellett létrehozandó kutatócsoport végzi, az egyetem doktori programjainak, illetve a csoport munkájához egyéb módon kapcsolódó munkatársak (volt doktoranduszok, posztdoktorok) közreműködésével.

A kutatás eredményeit (alapkutatás, szövegkiadás, ill. konferenciaanyagok) a csoport évente egy kötetben adja ki.